

КАНТ ИЛИ КАНТ(ОР)

Валентин Аспарухов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Целта на статията е да опита да преодолее традиционните стандарти във връзка с интерпретацията на Ръселовата философска логика. Условие за постигането ѝ е преоценка на редица особености в мисленето на британския философ. Текстът е организиран, както следва. 1) Преплитане на няколко автобиографични сюжета, подсказващи негативната нагласа на Ръсел към традицията на трансцендентализма. 2) Анализ на избрани параграфи от непубликуван приживе и рядко коментиран ръкопис на Ръсел от 1903 – 1904 г. В светлината на въпросния текст се открояват индикатори за това, че в неговите мисловни експерименти присъстват трансцендентални двойници на важни логически главоблъсканици. 3) Опирайки се на положения от *Критика на чистия разум*, се настоява за релевантността на една поредица от аналогии, чрез които биха могли да се мислят проблеми на философската логика и неklasическия трансцендентализъм.

Ключови думи: философска логика; синтез; обозначаване; аперцепирано синтетично единство

Шест десетилетия след отпечатването през 1896 г. на лекциите си върху немския социализъм Ръсел ще напише, че е приел с безразличие първата си книга на фона на непоколебимото решение да се посвети на математическата философия. Малко по-късно той ще говори също така превъзбудено за въпросното решение, но вече без да бърка реда на събитията. Ще го свърже с периода след 1898 година и ще го спрегне с бунтарските настроения против идеализма, които по онова време споделя с Мур. Дефицитите на застаряващата памет са извиними и безинтересни. Не такъв е случаят със споменатото безразличие, съпътстващо преработването на неговата дисертация и публикуването ѝ през 1897 година под заглавие *Опит върху основанията на геометрията* (*An Essay on the Foundations of Geometry*). Понеже е бил склонен да я мисли като „твърде кантианска“, сред малкото, което Ръсел ще си спомни за първата си философска работа, е, че тя „за частие не подлага на съмнение“ неговата философска репутация. И това странно и донякъде нежелано от самия него стечение на обстоятелствата е благодарение на тогавашните академични кръгове, неизменно „враждебни към онези, които критикуват Кант“, защото не разбират програмата на трансцендентализма. Въпросните кръгове, пише с известна тъга той, оцениха *Опит*-а „много по-високо, отколкото всъщност заслужава“

и говориха за всеки „последващ успешен мой проект, като остъпващ по качество“ (falling-off) в сравнение с него (Russell, 1956: 192). Любопитно, нали? Да се твърди, че работата ти върху Кант е превъзходна, а ти упорито и до края на живота си да поддържаеш обратното. За да проумеем това на пръв поглед странно обстоятелство, нека допълним автобиографичния разказ. В цитираната вече „ранна“ автобиография Ръсел пише за близкия си приятел и съмишленик Уайтхед следното: „неговата философия беше твърде неясна и много от нея не можах да разбера... той винаги е имал предпочитания към Кант, когото аз не харесвах... Уайтхед беше впечатлен от единството на универсума и вярваше, че само в този аспект може да бъде оправдан научният интерес. Моят темперамент ме водеше в обратната посока, но се съмнявам, че чистият разум би могъл да отсъди кой от двамата ни бе прав“ (Russell, 1956: 188 – 9). Освен че казаното по-горе очертава ясно различните полета на научен интерес, то донякъде излиза отвъд онзи устойчив шаблон, с който често (най-вече, но и не само от Ръсел) се обяснява радикалният обрат към философията на логическия атомизъм и математическата логика. Обратът е революционен и неговите водачи са Мур и Ръсел, а всичко, което го следва, е естествена еволюция и Уайтхед – съавторът на една от най-важните книги на логицизма, съавторът на книгата манифест – *Principia Mathematica*, възвестил същата тази революция, е пренебрежим елемент от разгръщането ѝ. Колкото и да усили полемичния характер на прочита, не мога да продължа, без недвусмислено да кажа: той следва убеждението ми, че трябва да се заобиколят традиционните стандарти, през които Ръсел се разбира. Най-вече неотменният догмат във връзка с приписваното му двойно бащинство – на логицизма и на аналитичната философия. Вярвам, че без подобен обход не би било възможно да се проявят редица особености в мисленето на британския философ.

Макар дотук да се преплетоха няколко автобиографични сюжета, използвани от техния автор до самата граница на тривиализацията им, настоявам да проследим още един, не така популярен като предходните. Вече в пълната и написана с комерсиални намерения версия на автобиографията си, като изтъква огромното влияние на Пеано и Мур, Ръсел споменава и за приноса на Кантор във връзка с неговото научно формиране. „Важно влияние върху моята работа имаше немският математик Георг Кантор. Той превърна в епохална теорията си за безкрайните числа и откри гениалността си. Работата му бе толкова трудна, че дълго се опитвах да я разбера. Преписвах я дума по дума, като се надявах, че бавният напредък ще ми позволи да я схвана по-лесно. Мислех си, че в нея има грешки, но въпреки това е солидна. Накрая открих, че грешките са мои, а не в теорията. Кантор беше много ексцентричен човек и когато не се занимаваше с математически открития, той пишеше книги, в които се опитваше да докаже, че зад перото на Шекспир се крие Френсис Бейкън (и че Христос е син на Йосиф от Ариматея). Той ми изпрати една от тези книги със следното посвещение върху корицата: *Мисля, че твоят девиз е Кант или Кантор*. Кант бе негов кошмар“⁽¹⁾ (Russell, 1997: 103).

Можем ли да приемем за нещо повече от израз на ексцентричност преценката на Кантор и дилемата, през която той гледа на Ръсел? Стои ли в действителност пред последния колебанието на Хамлет и обсебва ли го Кьонигсбергският кошмар? При все че са заредени с провокация, тези въпроси не са приоритетни за мен (това, разбира се, не означава, че няма да опитам да им отговоря). В настоящия текст за пореден път ще се обърна към Ръсел и неговите донякъде непоследователни ходове за установяване на полето на философската логика, но не толкова чрез *Принципи на математиката*, колкото чрез избрани параграфи от един непубликуван приживе ръкопис от 1903 – 1904 година. Водещият мотив да се обърна към текст, който непосредствено следва *Принципи*-те и на практика би могъл да се разглежда като техен позакъснял послепис, е, че в него има параграфи, които ясно сочат поддържането на интерес към проблеми, трансцендиращи центростремителните сили на логическия атоизъм. Склонен съм да предположа, че ангажиментът на Ръсел с подобни проблеми е породен до голяма степен от собствената им логическа дълбочина, а не толкова от доктрините, от които по онова време той е настоявал да се еманципира. Характерът на проблемите е трансценденталистки и присъствието им не е по причина на някакъв биографичен ефект, породен от доминацията на идеализма в ранните и „невинни“ философски години на Ръсел. Те се появяват като неизбежни трансцендентални двойници²⁾ на формалнологическите затруднения. В този смисъл, считам, че в споменатите по-горе параграфи са оставени достатъчно ясни следи, които указват, че неговите мисли са пресечени от една, повече или по-малко, трансцендентална траектория. Макар и с колебания, въпросната може да бъде внимателно проследена чак до постепенната загуба на орбиталната си енергия, настъпила в резултат на преобладаващите съпротивителни сили с логицистско потекло. Замисълът и очакването тук са да бъдат видени тези следи като поредица бележки в полето на ненаписаната Ръсelloва философска логика.

Погледнато по-общо, враждебните коментари в работите на Ръсел във връзка с Кант и трансценденталната философия не са чак толкова много. Ако четем например популярната *История на западната философия*, ще си дадем сметка, че Кант, заедно с Декарт, се приема като важна фигура в онази традиция на континенталната философия, която формира нагласата, че природата на познанието се основава върху математиката, мислена като независимо от опита познание. Като най-важна, но и най-дразнеща и заслужаваща „критическо разглеждане“ се определя „теорията за времето и пространството“. На няколко страници, отделени за обсъждане на трансценденталната естетика, за въпросната се казва, че е „неясна“, обоснована чрез „вулгарни доводи“, „възглед на човек, живеещ в равнинната област Кьонигсберг“. Очевидно е обаче, че скритият зад обсъждането мотив е да се удари по свързването на априорност със синтетичност. Свързване, чиято проблематичност би „сринала трансценденталния довод“ (Russell, 1996: 312 – 8). За целта Ръсел мисли геометрията като обхващаща две

отделни науки – „чиста“ (изводима от логиката) и „емпирична“ (в смисъла на клон от физиката, основан върху измерванията). Раздвояването му позволява да схваща първата като несинтетична, макар и априорна, а втората – като синтетична и задължително апостериорна. Всичко това, разбира се, е в тоналността на логицистката доктрина. Аритметика и геометрия (чистата математика) „не са нищо друго освен продължение на дедуктивната логика“, което „опровергава Кантовата теория, че аритметичните съждения са синтетични“ (ibid. 462). В едно също толкова популярно, още повече и с „булевардна“ репутация, „книжле“⁽³⁾ от 1912 година Ръсел дори признава приноса на Кант във връзка с „трудните и исторически много важни“ въпроси относно познанието за априорните пропозиции (пропозициите на логиката, математиката и етиката). Такова познание „трябва да се обяснява по начин, различен от нашето (чисто вероятно) познание за емпирични обобщения от типа на „всички хора са смъртни“ (Russell, 1999: 67, 69). На Ръсел му изглежда странно, че предварително могат да се познават някакви истини относно неща, за които все още нямаме опит, но все пак признава, че логиката и математиката се отнасят именно до подобни неща. Той твърди, че Кант „несъмнено заслужава доверие заради... схващането, че имаме априорно познание, което не е чисто аналитично“, и заради „несъмнено удивителната и очевидна способност да антиципираме факти за неща, за които нямаме опит“ (ibid. 68, 70). След един не особено прецизен преразказ на материално-формалната специфика на Кантовото разбиране за опит, Ръсел критикува принципната непознаваемост на „нещата сами по себе си“, за да стигне до главното си и основано върху доктрината на платоническия реализъм възражение, а именно, че логиката и математиката не се ограничават само до ума и че убежденията ни, свързани с тях, „трябва да се отнасят до неща, без значение дали ги мислим или не“ (ibid. 72). Ако го опростим и перифразираме, ще си дадем сметка, че възражението се отнася до неправомерно стеснения – само до владенията на ума – регион на априорните пропозиции, както и до провала при опита за обезпечаване на сигурността им. Оттук Ръсел ще подеме схващането, че априорното познание неизбежно трансцендира субекта, но не по посока към условията за неговата възможност, а доколкото се прилага към „всичко, което се съдържа в света, било то умствено или не“ (ibid. 73 – 4). Обсъждането във връзка с възможността на априорното познание завършва със следното обобщение: че априорността на познанието ни се отнася до същности (entities) – без значение дали умствени, или физически, които не съществуват. За тях се казва само, че могат да бъдат именувани с някои несубстантивни части на речта⁽⁴⁾ и че са сродни с качествата и отношенията. Несубстантивната (неопределимата) им особеност и споменатото сродство са тяхната тайна, но и клеймото, което ги издава. Тези същности несъмнено са в родство с логически форми. Те са израз на Ръселовата „склонност да мисли логическата форма чрез отношение“⁽⁵⁾.

Нека сега преминем от банализираното в спомени, чрез които бащата на логицизма дълго е търсил да закрепи собствената си философска идентичност,

към проблеми, незаслужили удържането в спомен и появяващи се сякаш случайно в неговата мисъл. Към теми и понятия, излизащи в гръб на логицисткия авангард. В текст, вероятно писан през втората половина на 1903 година⁶), Ръсел използва фигури, производни от важни за класическия трансцендентализъм понятия. Малко контекст преди обсъждането им не би бил излишен. В рамките на ръкописа може да бъде обособена една почти завършена част, следвана от критични бележки на Уайтхед. Най-общо казано, предлага се Фрегеанска версия на теорията за обозначаването, доколкото се твърди, че обозначаващите изрази имат значение, което обозначава (denotates) обекта, който изразът означава (designates).

Онази част от текста, която оставя впечатление на относително завършена, се занимава с обозначаващите комплекси. Тя започва с разглеждането на „извънредно познатия на всички феномен“ за възможната заменяемост на обект, пряко споменат в пропозиция, с негово адекватно описание. Ще подменя примерите, които използва Ръсел с – надявам се – равностойни (равносилни) на тях, за да спестя на читателите усилието за проявяване на „далечни“ исторически очевидности. Ето как. Поради това например, че Цветан Цветанов би могъл да се опише като сегашния председател на парламентарната група на политическа партия ГЕРБ (СППГППГ) и поради факта, известен ни от имотния регистър, че Цветан Цветанов е собственик на шест апартамента, следва, че СППГППГ е собственик на шест апартамента⁷). Описателните изрази, казва Ръсел, могат да се разгледат като имена за описаното от тях, но все пак те се различават от „имената в тесния смисъл“. Първите описват и именува, докато вторите (споменават пряко нещото, към което се отнасят) само именува. Казано по-просто, и описанията, и имената, взети в един по-тесен смисъл, си приличат по това, че имат „точно едно и също отношение“ – означаване [designating] или изразяване – към нещата, които именува. Името „Цветан Цветанов“ и изразът „СППГППГ“, разгледан като име, са равнозначни, доколкото означават един и същ определен човек. И двете имена, казва ни Ръсел, „служат за предаване на нашата мисъл, без сами да са част от нея“, т.е. „те присъстват в ума ни, когато ги употребяваме“, но „не представляват част от онова, което изразяваме посредством употребата им“. Ръсел приема, че „и в двата случая думите са символ за обекта“, и в тази връзка, препраща обсъждането на това отношение „към общата теория на символизма“, отказвайки му достъп като фундаментална логическа релация (вж. Russell, 1994: 315). Означаването – било чрез име в тесния смисъл на думата, било чрез описание – е такова идентифициращо действие, което сочи, отличава, нумерически откроява нещата, към които се отнася. В този смисъл, означаването се оказва логически безинтересно. То се спрѳга с именуване, а имената, както вече се каза, без оглед на това дали са описателни, или взети по-тясно, са сводими до символи. Символите са произволни (освен може би в случаите на първоначално именуване, кръщаване). Те не конститу-

ират онова, към което се отнасят, а го сочат, отличават го нумерически. В познавателен план, произволната връзка на символ и обект влече това, че познавателният субект не конституира, не очаква своя обект, а го заварва, открива го.

Не такъв е случаят с описанията. Тогава, когато описателният израз не просто именува или изразява обекта, към който се отнася, е в сила „отношението на онова, което изразът означава, към онова, чието име е той“. Няколко параграфа по-назад Ръсел ще обобщи, че има изрази, които: само изразяват; такива, които само означават; и такива, които изразяват и означават. При разглеждането на последните според него се появява „логически важният въпрос за отношението между изразеното и означеното“. Откъде произтича логическата релевантност на горното отношение? От това, че връзката между израз и означаване не е произволна. Тя се „дължи на отношение между изразените и означените обекти, което Ръсел нарича обозначаване [denoting]. След като го дефинира, той ще заяви, че „обозначаването е факт, с който се занимава логиката, а не теорията на езика или на именуването“ (Russell, 1994: 317 – 8). Дотук се стига след една поредица от мисловни експерименти, които помагат да се схване произволният характер на обозначаването. Нека проследим някои от тях. Тогава, когато не се мислят в аспекта им на имена, между „Цветан Цветанов“ и „СППГППГ“ е възможна перспектива, през която се откроява следната разлика. Щом можем да конструираме пропозиция за Цветан Цветанов, води ни Ръсел, то в сложната ни представа, в обекта пред нашия ум или в изказаната пропозиция можем да намерим една съществена част – самия Цветан Цветанов. Например в пропозицията „Цветан Цветанов защитава увеличаването на прага за преференциално гласуване“ обект на изразената мисъл е комплекс, в който като съставка присъства самият човек. Въпросният сложен обект пред мисълта ни не може да бъде разбран, без да се знае кой точно стои зад „Цветан Цветанов“. Щом променим пропозицията и заявим „СППГППГ защитава увеличаването на прага за преференциално гласуване“, то е възможно да има такива, които са схванали какво казваме, без да са наясно, че Цветан Цветанов е СППГППГ, и без изобщо да са чували за въпросното политическо лице. Очевидно е, че онези, които са схванали какво се казва, без да са чували за Цветан Цветанов, със сигурност разбират политическия език, част от който са конструкциите „председател на парламентарна група“, „политическа партия ГЕРБ“ и индексалията „сегашен“. И за разбралите значението на втората пропозиция става ясно, че Цветан Цветанов не присъства в него. То е съставено от индекса за сегашност и това да си председател на парламентарната група на политическа партия ГЕРБ. В този пункт се заключава, че „значението на двете пропозиции е различно: човек може да знае едната от тях, без да знае или дори да разбира другата, и обратно“ (Russell, 1994: 316). И все пак, какво е значението на израз или пропозиция? Защо се настоява на логическата му релевантност и в нейна полза се ограничава периметърът на психологическото? Има ли индикатори за това, че

зад значението се привижда структура, логическа форма, а не комплексност, свързана с вниманието или някоя друга психологическа особеност? Нека проследим написаното от Ръсел.

„Значението на пропозиция или израз не бива да се приема за нещо психологическо. Значението е онова, което се стремим да запазим при превод на друг език, в който имената са различни. То е обект на ума, който го схваща, а не самото схващане. Когато кажа, Г-н Артър Балфур е сегашният министър-председател на Англия, аз изразявам комплексно значение, от което г-н Артър Балфур и Англия са части; но това не са части от която и да е мисъл. Не става дума за представата (idea) за Артър Балфур и представата за Англия; защото първата не е министър-председател, а втората не съдържа такъв. В ума ми е представата за целия комплекс – представата за Артър-Балфур-да-е-министър-председател-на-Англия; а представата за един комплекс, макар че несъмнено не може да съществува без представите за неговите части, е различна от който и да е комплекс от тези представи; онова, което трябва да имаме в ума си, е представата за комплекса, а не *просто* комплекс от представи. А когато представата за един комплекс е в ума, това значи, че комплексът е *обектът* на представата и следователно е нещо различно от нея. Затова значението на комплекс не е нещо същностно психично и не бива да си позволяваме да вярваме, че всяка комплексност се дължи на дейността на ума или на „синтетичното единство на аперцепцията“. Защото трябва да има аперцепирано синтетично единство, както и една негова аперцепция“ (Russell, 1994: 316).

Нека преди да поставим важното питане за „данните, които можем да извлечем“, за кратко да отстъпим към Кант и *Критика на чистия разум*. Сега водеща е очевидността, наложена от употребата на фигури, за които нямаме съмнения, че са производни от едно от централните понятия в *Критика*-та – „синтетично единство на многообразното“. Неговата важност е обусловена от това, че дава израз на Кантовата концепция за познание изобщо и заедно с това събира в цялост различните способности на духа. Както се знае, то е израз на следното фундаментално триединство: многообразно (сетивност) – синтез (способност за въображение) – единство (разсъдък). Разбира се, Ръсел не приема положенията, основани върху въпросното триединство: че „многообразното дадено, вложено в един сетивен наглед, е необходимо подчинено на първоначалното синтетично единство на аперцепцията, защото само чрез това единство е възможно *единството* на нагледа“ (Kant, 1992: 187); че „синтетичното единство на аперцепцията е най-високата точка, с която трябва да се свърже всяка употреба на разсъдъка, дори цялата логика...“ (Kant, 1992: 175*); че „свързването... не лежи в предметите и не може да се заимства от тях евентуално чрез възприятие... а се извършва единствено от разсъдъка, който самият не е нищо друго, освен способността да свързва а priori и да поставя многообразното на дадените представи под единство на аперцепцията...“ (Kant, 1992: 175); Тогава, само при-

видност ли е структурата зад значението и ако е така, откъде идва единството, когато се схваща значението на израз или пропозиция? Кой е източникът му?

Преди всичко, водени от Ръсел, можем да уточним следното. Първо, значението е нещо обективно, но не в смисъл, че е създадено от ума, а в смисъл, че е нещо, което му противостои и не зависи от активността на ума, макар последният да може да го разбира. В тази връзка, обективността на значението не предполага твърдение, „основано в интелекта, в понятието“, което „като интелектуална форма, предполага една идея за континуум на мисленето“ (Роров, 2017: 11). Като обективно единство, значението на даден комплекс трябва задължително да се различава от представата за комплекса, която с неизбежност е умствена. Оттук и заключението, че значението на комплекс (израз, пропозиция) не е свързано с психичното и не следва да се схваща в генеративна диспозиция с ума и неговата активност. Според мен няма съмнение, че макар да използва трансцендентално неангажиран идиомат, тук Ръсел все пак мисли трансцендентален субект. „Волеви“ субект, лишен от представния си, т.е. нагледен и понятиен във формално отношение потенциал, но способен да извършва внимание и с това самото да антиципира пред-намерена структура (аперцепирано синтетично единство), която да схваща ведно с акта на нейното възприемане (една негова аперцепция). Допускането на волеви субект обаче не може да обясни откъде и как се формира структура, единство, аперцепирано синтетично единство или накратко аперцепираното. За последното ще говоря малко по-нататък.

Както вече се спомена, зад означаване [designating] на обект се мисли логически безинтересното идентифициращо действие, чийто резултат е числовото отличаване посредством възприетите неща. Но дали заедно с нумерическото различаване не протича и друго действие и ако го откриваме, какви са последиците му? Считам, че може да се допусне такова действие и най-малкото, което то поражда, е съставяне (compositio). Нека отново отстъпим към Кант, за да го видим в трансценденталистки хоризонт. „Под синтеза на апребензията разбирам съставяне⁸⁾ на многообразното на един емпиричен наглед, чрез който става възможно възприятието“ (Kant, 1992: 209). Съставянето несъмнено е синтеза, „математическа разсъдъчна синтеза“, отнасяща се „до еднородното (хомогенното) в нагледа“, и като всяка синтеза „изразява спонтанността и дейния характер на нашата познавателна способност“ (Stoev, 2010: 146). Чрез нея многообразното се овладява в цялост. С езика на Ръсел от цитирания ръкопис, аналог на въпросното многообразно е „аперцепираното синтетично единство“, също както аналог на синтезата е „една-та негова аперцепция“. Важно е също да се подчертае, че „съставянето като синтеза стои в основата на фигурната синтеза на апребензията“ (ibid.), за която от *Критика*-та знаем: че „всяка апребензия на едно събитие е възприятие, което следва друго възприятие“ (Kant, 1992: 270); че „апребензията на многообразното на явлението винаги е последователна и значи винаги е променлива“ (Kant, 1992: 262); че „апребензията... изпълва само един миг“ (Kant, 1992: 249)⁹⁾.

Нека обсъдим накратко и обозначаването [denotation], зад което Ръсел разпознава недвусмислен логически интерес. Следвайки го, най-малкото е ясно, че с обозначаването се индикира някаква относност, отношение между изрази (пропозиции), имащи значение, което, от своя страна, обозначава обекта, означен от същите тези изрази. Макар изразите да могат да се разглеждат като имена на описвани обекти, т.е. да ги означават, за разлика от имената в собствения смисъл на думата те имат една валенция в повече. Изразите обозначаваат обектите, към които се отнасят. Не просто ги означават, посочват, а казват нещо във връзка с тях. „Да имат значение“, ще рече да значат нещо, да ни казват нещо в повече, да характеризират – през предикати или отношения – и да показват свързаност (синтез) в обектите. Също така, „да имат значение“, в епистемологически хоризонт предполага да могат да бъдат разбрани, да бъдат цялост, която подлежи на разбиране, дори и зад израза да не стои означен обект, като „сегашния крал на Франция“ например. Ако за символите се каза, че към тях са сводими имена (описателни и в тесния смисъл) и че са произволни, в смисъл че са безотносителни към онова, към което се отнасят, то за комплексите, към които са сводими значения, това не е валидно. Изразите, които изразяват значение, конституират онова, което обозначава. Няма произвол. Субектът и обектът взаимно се конституират в практическата ситуация, когато трябва да се избере какво да бъде казано. В познавателен план, произволната връзка на символ и обект, при която познавателният субект не конституира своя обект, а го открива, се заменя от връзка, при която субектът изнамира и в някакъв смисъл поражда своя обект. Това пораждање е нещо съвсем различно от трансценденталисткия принцип на вроденото знание.

Тук ще се върна към въпроса за източника и формирането на единството и ще отстъпя за трети и последен път към Кант. Наред със съставяне-то (*zusammensetzung*, *compositio*), което се обсъжда под определеността на математическите категории (на количеството и качеството), в *Критика*-та откриваме и т.нар. динамическо свързване (*verknüpfung*, *nexus*), дефинирано като „разсъдъчна синтеза“, отнасяща се „до нееднородното в нагледа“ и имаща своята определеност „под категориите на релацията и модалността“ (Stoev, 2010: 147). Щом е вид синтеза, то и динамическото свързване е израз на спонтанността на разсъдъка, но за разлика от съставянето и неговото отнасяне към многообразното, дадено като математически хомогенно, то се отнася „до съществуването на явленията с оглед на тяхната *нееднородност* и потенциално динамическо съчетание помежду им“ (пак там). Струва ми се важно да се отбележат поне две неща: че Кант отнася динамическото свързване към условията за възможността на опита, към *аналогии-те на опита* – „Опитът е възможен само чрез представата за една необходима връзка на възприятията“ (Kant, 1992: 256), и с това дава шанс да се проблематизира в трансценденталистка перспектива въведеното от Ръсел през 1913 година понятие за „логически опит“, както и непсихологически да се подеме обсъждането на възприятието в процеса на философско-логическото наблюдение; че немският класик мисли динамическото

свързване като относимо не просто до хетерогенно даденото, а като условие – в собствено логически аспект – за възможността на „отношението на един субект към предиката“ (Kant, 1992: 80 – 1). Струва ми се, че през философско-логически наблюдения на Ръсел бихме могли да доловим както разликите с фундаментални допускания на класическия трансцендентализъм, така и характерни белези за философската му логика. Не казвам, че между трансцендентализъм и философска логика има родство, а само, че до известна степен те са изправени пред сходни проблеми, като този за източника и механизма за формирането на единство. За разлика от Кант, за когото „свързването не лежи в предметите и не може да се заимства от тях“, Ръсел мисли възможността за свързване като лежаща в предметите, като основана върху тях. От тази гледна точка, действителното свързване става възможно тогава, когато, водени от конкретен практически интерес, решаваме как да придадем значение. Търсим да конструираме комплексност в ситуации (сходни поради това, че траят само миг), в които разбиране и възприятие са сякаш неразличими. Ситуации, при които аперцепцията, афицирана от произволни хилетични данни, преулавя и с това самото избира аперцепирани синтетични единства.

Тук вече ще си разреши да се върна към Кантор. Повече към ексцентризма му, а не към математическите открития и влиянието му върху Ръсел чрез тях. Наред с другите популярни версии, вероятно и неговият разказ за това кой точно държи перото на „Ейвънския бард“, има своите основания. Не за тях ми е думата обаче. Колкото и солидни да изглеждат доказателствата в подкрепа на позицията, че зад маската на Шекспир всъщност ни гледа Бейкън, те едва ли се доближават до адекватността на преценката, надничаша зад посвещението, оставено от немския математик върху томчето, което е подарил на Ръсел през 1911 година – „...Кант или Кантор“. Написаното е всичко друго, включително и покана за приятелство, но не и израз на досаден ексцентризъм. Според мен то дава зримост на нормалността, между която Ръсел и ние, които го следваме, се лутаме при разгръщане на философско-логическите си ходове. Някъде далеч по линията на нейния хоризонт Кант(ор) чака да бъде (из)намерен.

БЕЛЕЖКИ

1. През септември 1911 г. между Кантор и Ръсел тече кратка кореспонденция благодарение на случайното посредничество на известната в либералните среди феминистка деятелка Марджъри Корбет Ашби. От писмата разбираме за намерението на Кантор да посети Ръсел в Кеймбридж, след което евентуално двамата да пътуват за Париж, за да се срещнат с Поанкаре. За добро или лошо, срещата им пропада, понеже Кантор получава телеграма за влошеното здраве на своя син и това го принуждава да се прибере у дома. В първото писмо на прочутия немски математик (и еретик, що се отнася до множество негови научни позиции) четем следното: „...аз съм *тотален противник на стария Кант*, който нанесе много вреди и пакости на философията и чове-

чеството; това лесно се вижда посредством извратеното развитие на метафизиката в Германия и на всички, които го следват до ден-днешен – Фихте, Шелинг, Хегел, Шопенхауер, Ницше, Хартман. Не мога да разбера защо такива разумни и благородни народи, като италианци, англичани и французи биха следвали оня *софистичен филистим**, който беше *толкова калнав математик*“. По-нататък Кант е наречен „отвратителен сухар“ (abominable mummy) и се обсъжда действителната причина за това той и последователите му да имат „привидно-солидни основания за успех, репутация и идолопоклоничество“. Кантор обяснява всичко това с немския протестантизъм и неговото разгръщане до либерализъм, който се нуждаел от фундамент, за да построи псевдохристиянство. Така Кант и последователите му са „избрани от протестантските теолози да бъдат тежен Атлас“ (Russell, 1956: 337).

- * Пренебрежително название, отнасящо се до човек, презиращ изкуството, красивото, разума и духовността.
2. Тази формулировка дължа на Деян Деянов.
 3. Заслугата за тази оценка е на Витгенщайн. Той нарича *Проблемите на философията* (1912) „булевардно книжле“ (a shilling shocker book) заради това, че чрез написаното в него Ръсел не просто поддържа връзката си с лейди Отолин Морел, но и се дистанцира от важните си открития в *Principia Mathematica* (the big book), търсейки тривиални теми, обсъждани с помощта на популярни форми на изказ.
 4. Ръсел дава следния пример: „Да допуснем, че съм в стаята си. Аз съществувам и моята стая също; но съществува ли предлогът ‚в‘? Очевидно е все пак, че думата ‚в‘ има значение. Тя обозначава отношението между мен и стаята. Това отношение е нещо, при все че не може да се каже, че съществува *в същия смисъл*, в който съществувам аз и моята стая. Отношението ‚в‘ е нещо, за което можем да мислим и разбираме...“ (Russell, 1999: 74). Примерът му служи като предпоставка за заключителното в текста на *Проблеми*-те възражение срещу Кант и срещу цялата традиция, която го следва. Още веднъж, за разлика от Кант, който схваща отношенията като „дело на ума“, а нещата сами по себе си – като лишени от отношения, Ръсел иска да помести релациите в един нито умствен, нито физически свят.
 5. Теза на Тодор Петков, изказана в контекста на негово по-цялостно изследване във връзка с проблема за отношенията в *Принципи на математиката* (Petkov, 2010: 119).
 6. Редакторите на том IV на *Избраните съчинения* на Ръсел изрично отбелязват, че датирането на текста е невъзможно, но следва да се предполага, че е работен след август 1903 година, понеже се споменава за „покойния лорд Солсбъри“, чийто земен път свършва на 22 август.
 7. За мой срам, провалих се напълно като наблюдател на родните политически събития, доколкото чрез избраните примери не успях да удържа желаната времеустойчивост. През седмиците, когато мислех върху въпросите, провокирали настоящия текст, се случи политическият скандал около „апартаментите на властта“. След въпросния, както е известно, Цветан Цветанов нито е сегашният председател на парламентарната група на политическа

партия ГЕРБ, нито е собственик на шест (а само Бог и вероятно той знаят на колко) апартамента. Донякъде успокояващо е това, че и примерите, чрез които Ръсел извлича логическите си данни, са се „огънали“ под тежестта на времето. Нито Артър Балфур е сегашният премиер-министър на Англия, нито сегашният министър-председател на Англия е поддръжник на митническите войни. Важно е обаче да се подчертае, че зад всичко това се долавя „амбивалентността на логическите данни“. Британският философ търси да ги получи както от късното викторианско всекидневие, така и от „математиката и математизираната наука“, откъдето „идват и немалко от нерешимите проблеми на неговата логика“. (Повече около извличането, непредвидимостта и непредзададеността на логическите данни вж. Деуанов, 2016: 452 и сл.). Идват обаче и неочаквани възможности за решения, свързани с разколебаването не само на всекидневните, но и на т.нар. „вечни“ истини.

8. Христо Стоев обръща внимание на това, че в цитирания превод на Цеко Торбов *Zusammensetzung* (composition) е преведено със „съчетаване“, а не със „съставяне“ (вж. Stoev, 2010: 146).
9. Допускам, че са възможни строги аналогии между фигурната синтеза на апрехензията, събитийния характер и последователността (променливостта) на възприятията, както и мигновеността на разбирането, с малкото, казано от Ръсел за философската логика. За тях обаче ще говоря повече другаде.

ЛИТЕРАТУРА

- Деянов, Д. (2016). Логическите форми: непредвидимост и непредзададеност. В: Осиковски, М. (съст.) *Християнство, история, метафизика. Юбилеен сборник в чест на проф. К. Янакиев*. София: Фондация „Комунитас“.
- Кант, И. (1992). *Критика на чистия разум*, София: БАН.
- Петков, Т. (2010). Ръсел, философската логика и отношенията. В: *Критика и хуманизъм*, кн. 31, бр. 1/2010.
- Попов, С. (2017). *Декарт и математизацията на света*. София: Алтера.
- Ръсел, Б. (1996). *История на западната философия*. Том 3, София: Христо Ботев.
- Ръсел, Б. (1999). *Проблемите на философията*. Велико Търново: Слово.
- Стоев, Хр. (2010). *Понятията в „Критика на чистия разум“*, София: Изток – Запад.

REFERENCES

- Deyanov, D. (2016). The Logical Forms: unexpectedness and unobtainable (pp. 452 – 463). In: Ossikovski, M. *Christianitas, Historia, Metaphysica: Essays in Honour of Prof. Kalin Yanakiev*. Sofia: Comunitas Foundation.
- Kant, I. (1992). *Critique of Pure Reason*. Sofia: BAN.

- Petkov, T. (2010). Russell, Philosophical Logic and Relations. *Critique and Humanism*, 31/1, 97 – 122.
- Popov, S. (2017). *Descartes and the Mathematization of the World*. Sofia: Altera.
- Russell, B. (1996). *A History of Western Philosophy*. Vol. 3, Sofia: Hristo Botev.
- Russell, B. (1999). *The Problems of Philosophy*. Veliko Tarnovo: Slovo.
- Stoev, H. (2010). *The Concepts in „Critique of Pure Reason“*. Sofia: Iztok – Zapad.
- Russell, B. 1956. The Autobiography of Bertrand Russell (1872 – 1914). Boston: *An Atlantic Monthly Press Book*, Little, Brown and Company.
- Russell, B. 1994. *Foundation of Logic 1903 – 05. (The Collected Papers of Bertrand Russell Vol. 4)*, Ed. by Alasdair Urquhart with the assistance of Albert C. Leis. London and New York: Routledge.
- Russell, B. (1997). *Last Philosophical Testament 1943 – 68. (The Collected Papers of Bertrand Russell Vol. 11)*, Ed. By John G. Slater. London: Routledge.

KANT OR CANT(OR)

Abstract. The article aims to overcome the traditional standards in connection with the interpretation of Russell's philosophical logic. The requirement which is needed for that aim to be done is the re-evaluation of a series of features in the British philosopher's mode of thinking. The text is organized as it follows. 1) A mixture of some autobiographical storylines, which suggest the negative attitude of Russell to the tradition of transcendentalism. 2) Analysis of some selected sections from Russell's unpublished manuscript from 1903/1904, which is rarely mentioned, too. In the context of the same manuscript, some indicators are visible, and they show that in his mental experiments transcendental counterparts of important logical puzzles exist. 3) It is maintained that the problems of philosophical logic and non-classical transcendentalism could be studied together relying on Critique of Pure Reason.

Keywords: philosophical logic; synthesis; denotation; a synthetic unity apperceived

✉ **Dr. Valentin Asparuhov, Assist. Prof.**

Department of Philosophy
Faculty of Philosophy and History
“Paisii Hilendarski” University of Plovdiv
24, Tsar Asen St.
4000 Plovdiv, Bulgaria
E-mail: v_asparuhov@uni-plovdiv.com